

A monográfia további nyeresége a Kemény Zsigmond-, illetve a Mikszáth-fejezet: az előbbiben az aforizma, a pszichológiai módszer, az elbeszélői magatartás felől közelíti meg az *Élet és ábránd*, a *Férj és nő*, s az *Őzvegy és leánya* világát. A *rajongók*-ban a hasonlatok, a *Zord időben* a színek és fények atmoszférateremtő hatását tanulmányozza, az utóbbiban pedig meglátja az „empirikus, transzcendens, áltranszcendens szférák érintkezését”, valamint a műfaji minták (mese, legenda, anekdota, romantikus titokregény) komplex érvényesülését”.

A *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban* továbbgondolásra ösztönző hozadéka az, hogy Horváth János nemzeti klasszicizmus-fogalmának kiszélesítésére vállalkozik, amikor kijelenti: a horváthi időszakkal „csaknem egybeeső negyedszázad olyan epikai univerzumot jelenít meg ugyanis a maga műfaji sokszínűségével, ami egy

tágabb értelmű nemzeti klasszicizmus gyanánt fogható fel. Annyiban, amennyiben a szó, az irodalom gazdagodásával juttatja kifejezésre a nemzet nagykorúsodását. Ahogy nemcsak állítani tud, hanem kételkedni is. Amennyiben műfajokat és ellenműfajokat teremt. Bemutatja, meghódítja, művészileg birtokba veszi az országot, de ugyanakkor némely pontokon el is idegenedik tőle. A valóság másaként »teremtett világ«-ot alkot, de meg is kérdőjelezi a valóság tükröztetését, a nyelvi megjelenítés érvényességét”.

IMRE LÁSZLÓ: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Csokonai Universitas Könyvtár. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1996, 345 old.)

Karádi Zsolt

Maimonidész vallásbölcseleti rendszere

Maimonidész (1138 [és nem 1135, ahogy leggyakrabban említik] Córdoba – 1204 Fosztat, Egyiptom) jó okkal tekinthető a zsidó–arab kultúra betetőzésének, aki korának tudományos eredményeire érzékenyen reflektált. Miután tizenévesen családjával együtt el kellett hagynia szülővárosát, végül Fosztatban telepedett le, ahol az egyiptomi zsidóság megkérdőjelezhetetlenül nagytekintélyű közösségi vezetőjévé vált. Egyúttal korának egyik legelismertebb orvosa is.

Hatása a mai zsidó szellemiségre leginkább a rabbinikus tudományok, valamint a filozófia terén mutatkozik meg. Elsőként Maimonidésznek sikerült megalkotnia egy olyan zsidó törvényködexeit, az úgynevezett *Jád há-Házákát* (szó szerint „Erős kéz”; a jád szó számértéke 14, a mű pedig ugyanennyi könyvből áll), amely a maga nemében páratlan, szerkezetében hihetetlenül tiszta, csodálatos héber stílusban íródott. Vallásbölcseleti főművében az arabul megfogalmazott, ám héber betűkkel lejegyzett *Tévelygők útmutatójában* (arabul: *Dalalat al-Hairin*, héberül: *More Nevukhim*) – mely az egyik leg-

kiemelkedőbb, ha ugyan nem a legjelentősebb zsidó bölcseleti mű – sikerrel békítette össze a judaizmust a deista arisztotelizmussal. Mindezt jól látható módon csak úgy érthette el, hogy az arisztotelészi értékfelfogást a *Szentírás* értékrendjébe helyettesítette be. Nemcsak a szentírási törvényeket ütköztette – roppant eredeti módon – a pogány szokásokkal, s ezáltal az antik pogányság eltűnése után tárgyyszerű módon úgy írja le a szentírási kodifikációt, mint amely már elvesztette eredeti jelentésének egy részét, de theisztikus arisztotelizmusának megfelelően *Útmutatója* egyúttal az Istenről való tudás és elmélke-

dés is, e kettő pedig, véleménye szerint, a legmagasabb rendű értékeket jelenti.

Maimonidésszel a középkori zsidó filozófia mérföldkövéhez érkezünk. A középkori zsidóság legszélesebb látókörű szelleme volt, filozófiáját pedig a teljes zsidó vallásfilozófiai rendszer betetőzésének tekinthetjük. A zsidó irodalmat, annak bibliai és rabbinikus részét éppúgy ismerte, mint korának természettudományos eredményeit és filozófiáját. Irodalmi munkássága minden fontosabb tudományágban jelentősnek mondható. Gyakorló orvosként is ismert, a gyógyítás elméletéről és gyakorlatáról pedig könyvet is írt. Kairóban (Fosztat), a kalifa nagyvezírjének házi orvosaként működött. A matematikában és a csillagászatban is jártos volt.

Ez a jártasság nemcsak teológiai és metafizikai előtanulmányként volt hasznos, hanem a zsidó naptárral kapcsolatos tanulmányokban és írásaiban közvetlenül is kamatoztathatónak bizonyult. Egyáltalán nem meglepő, hogy jártas volt a logikában is, hiszen a középkorban ez a tudomány képezte az összes többi alapját. De Maimonidész itt is újat alkotott. Egy ifjúkori értekezés tanúskodik korai tudományos érdeklődéséről, és arról, hogyan próbálja a logikát mint segédeszközt ajánlani a zsidó irodalom mélyebb megértéséhez.

Mindezek a művek és tevékenységek azonban úgy tekinthetők, mint a *magnum opus* vagy inkább *magna opera* melléktermékei, előtanulmányai. Már Maimonidész ifjúkorában fellelhetjük nyilvánvaló célkitűzését, melyet a maga teljességében csak nagyszerű munkássága végén ér el. Ez a cél a zsidóság és a filozófia összhangba hozása, valamint a *Biblia* és a *Talmud* összeegyeztetése *Arisztotelésszel*. Úgy gondolta, hogy ez a munka mind a zsidóságnak, mind egyfajta racionális, felvilágosult hitnek a javára van. Ennek megfelelően már misnakommentárjában is – mely nagyobb művei közül a legkorábbi – felveti egy ilyen harmonizáló tanulmány megírásának ötletét. Ez összegyűjtené a *Talmud* összes homiletikus magyarázatát, az úgynevezett *d'rasokat*, és oly módon magyarázná őket, hogy eltűnjön belőlük mindaz, ami látszólag ellentmond a józan értelemnek. De ahelyett, hogy rö-

vest nekilátott volna terve megvalósításának, mely oly kedves volt számára, inkább magában tartotta. Egész életén át őrizte, melengette, míg végül éretten születhetett meg, habár teljességgel más formában, mint ahogyan azt kezdetben elgondolta. A rabbinikus legendákat magyarázó könyv megírásának tervétől elállt. (Az okokra később még visszatérünk.) De a tervet, melynek megvalósításaként született volna meg ez a mű, később sokkal hatásosabb módon vitte véghez. Tehette ezt azért, mert oly sokat halogatta a megírását. Csak élete vége felé jelent meg a könyv, mely a korszak legnagyobb zsidó személyiségének szisztematikus, irányadó üzeneteként hat. A könyv, a *Tévelygők útmutatója*, nem keltett volna akkora feltűnést, nem kavart volna akkora vihart, mely a zsidóságot két szembenálló táborra osztotta, ha nem egy olyan ember érett műveként születik meg, akit az egész zsidó világ a korszak legnagyobb rabbinikus autoritásának ismert el. Mások is írtak már filozófiáról Maimonidész előtt. Korábban már találkozhattunk velük: *Szaadjával*, *Gabirollal*, *Ibn Caddikkal*, *Abraham ibn Dauddal*. Ez utóbbi tekinthető leginkább Maimonidész előfutárának. Közülük egyik sem borította föl a zsidóság teológiai egyensúlyát. Mindegyiküknek megvoltak a maga hívei éppúgy, mint ellenfelei. Gabirolt elfelejtették, Ibn Caddikot és Ibn Daudot mellőzték, a zsidó tanulás pedig nem tovább a maga monoton útján. Maimonidész volt az első, aki mély nyomot hagyott. Az első, akinek sikerült alaposan felkavarnia a rabbinizmus sima, ám itt-ott kissé zavaros vizeit, melyek csendesesen folydogáltak a zsidó világ legkülönbözőbb pontjain, a tudományos életéről nevezetes Spanyolországban és Provence-ban éppúgy, mint keleten és Észak-Franciaország közösségeiben, ahol szigorúan a *Talmud* alapján éltek.

A módszer, mely arra szolgál, hogy a „tévelygők” kétségeit csillapítsa, nem más, mint az, amelyet már *Philón*, és rajta kívül mások is használtak, s amely a *Biblia* kifejezéseit metaforáknak és allegóriáknak tekintti, s feltételezi, hogy a szöveg szó szerinti jelentésén túl létezik egy másik, ezoterikus jelentés is, amely olykor ellentmond a szó

szerinti értelemnek. Ennek megfelelően műveében Maimonidész nagy hangsúlyt fektet a bibliai *homonímiák* magyarázatára, ezt a terminust Arisztotelészről kölcsönzi. Homonímiának azt a jelenséget nevezzük, amikor egy szónak több jelentése is van; a szó olyan dolgokra vonatkozik, amelyekben semmi közös nincs. Például amikor kutyának nevezek egy háziállatot éppúgy, mint a Sírúst – közismert nevén a Kutya csillagképet –, akkor a kutya szót homonimiként használom. A csillagképnek és a kutyának valójában semmi köze sincs egymáshoz. Éppígy homonímia a „kegyes” szó is, mely a *Bibliában* Isten egyik tulajdonsága. Ugyanezt a szót használjuk egy meghatározott emberi tulajdonságra is. Ennek az emberi tulajdonságnak azonban semmi köze ahhoz az isteni tulajdonsághoz, amelyet ugyanazzal a szóval jelöltünk. Nemcsak fokozati, hanem fajtájukat illető különbségről van szó. Valójában – állítja Maimonidész – Istenben semmi sincsen, ami megfelelné a „kegyes” szónak.

Vannak továbbá a *Bibliában* olyan szakaszok, melyek az elfogadott, szó szerinti értelmén kívül mélyebb értelmet is hordoznak, amely csak az avatott szem előtt tárul fel. Így például a *Példabeszédek könyvének* hetedik fejezetében a szajha jellemzésénél fellelhetünk egy másik értelmet is, azt a tanítást, mely szerint a testi vágyak okozója az anyag. A szajha, aki egyik férfihoz sem hűséges, hanem egyiket a másik után hagyja ott, az anyagot jelképezi, amely – amint azt Arisztotelész tanította – egyik formát a másikra cseréli és soha sincs meg forma nélkül.

A módszer valójában nem új. Philónt leszámítva, akit Maimonidész nem ismert, Ibn Daud ebben is Maimonidész előfutára. A szövegértelmezési módszer alapja nála is a „homonímia”. De míg Ibn Daud ezt az alapelvet csak mellékesen tárgyalja, addig Maimonidész rendszerének középpontjába helyezi. Ennek oka az, hogy Ibn Daud kérdésfelvetése elsősorban etikai jellegű, a szabad akarat problémájával foglalkozik. Maimonidésznél másként áll a helyzet. Az ő filozófiai rendszerének alappillére nem más, mint az isteni tulajdonságokról szóló tan, mely elvezet ahhoz, hogy Isten fogalmáról valós képet alkothassunk. E szerint

Isten tetetlen, nem hasonlítható semmihez, és semmivel sem áll kapcsolatban. Maimonidész számára Isten tiszta szellemi létező. Istenről ennél kevesebbet mondani rosszabb, mint a bálványimádás. A „homonímia” segítségével nélkül Maimonidész nem tudta volna a *Bibliát* összhangba hozni ezzel az istenfelfogással. Ezért kap olyan nagy hangsúlyt rendszerében a *homonímia*. A *Tévelygők útmutatójának* első fejezetében a legnagyobb részt a *Bibliában* található homonímiák rendszerszerű és kimerítő vizsgálata teszi ki. Ezzel előkészíti az isteni tulajdonságok megvitatását.

Mindez magyarázatul szolgál arra, hogy szisztematikus, logikus gondolkodó létere hogyan követhette el azt a logikai hibát, melyet elődei, Szaadja, *Bahja*, Ibn Daud elkerültek. Tudniillik Maimonidész – elődeitől eltérően – ahelyett, hogy először Isten létezését bizonyítaná és csak utána térne rá tulajdonságainak és természetének tárgyalására, az első könyvben kimerítően tárgyalja az isteni attribútumokat, Isten létének bizonyítására pedig csak később, a második könyvben tér rá. Ez azonban csak látszólagos logikai hiba. Maimonidész szándékosan cserélte fel a sorrendet. Módszere „ad hominem” irányul. A zsidók, akiknek a *Tévelygők útmutatóját* írta, nem kételkedtek Isten létezésében. Nagy részüket azonban a bibliai *antropomorfizmusok* megakadályozták abban, hogy Istent mint tiszta szellemi létezőt gondolják el. Ezért hát Maimonidész fittyet hányt a logikára, és azzal foglalkozott először, ami szívéhez a legközelebb állt. A többi ráért, ez nem.

Maimonidésznek csodálatosan sikerült a *Szentírás* teremtő Istenét az arisztotelészi filozófiába integrálnia. Ez természetesen csak a hagyományos zsidó tanok messzemenő átértékelésével volt lehetséges. Némiképp meglepő azonban, hogy jöllehet Maimonidész a rabbinikus tudományok tekintetében a legmegkérdőjelezhetőbb tekintélynek számított, *Útmutatója* mégis a hagyományos zsidó körök heves szembefordulását váltotta ki (úgy gondolták, hogy a mű – racionalista filozófiával foglalkozván – olvasóját az ősi hit szempontjából könnyen veszélybe sodorhatja).

A *Tévelygők útmutatója* természetesen saját korának tudására reflektál, s így némiképp talán elavultnak mondható. Jelenlegi tudásunk nemcsak mellékes kérdésekben tér el az övétől – Maimonidész például a *Szentírást* a nabateus* földművességről szóló korabeli értekezéssel hasonlíttja össze, melyet a szabéus** életmód hiteles leírásának tart, mintha *Ibn Washhijja* nem szerző-

je lenne, hanem arámból fordította volna – de lényegi dolgokban is. Maimonidész csillagászati felfogása a világról (Arisztotelész és Ptolemaiosz nyomán) geocentrikus, mely szerint az ember a világmindenség középpontja és nem egy jelentéktelen porszem annak forgatagában – ez szintén igen fontos teológiai kérdésnek számított abban a korban. Mindazonáltal az *Útmutató* lényegi mondandója még mindig hasznosan tanulmányozható a jelenkori ember számára. A szóban forgó mű részletesen, illetve az arisztotelészi filozófiában általános szinten reflektál a *philosophia perennis*-re is, mely az ember–világ–Isten alkotta háromszög viszonyát kísérli megérteni. Ebben a tekintetben sem véletlen, hogy a neotomizmus (meghatározó arisztotelészi kapcsolataival) az utóbbi időben olyannyira divatossá vált.

Pro captu lectoris habeant sua fata libelli. Nagy kitüntetés a magyar zsidóság részére, hogy a kiváló tehetségű tudós Klein Mór rabbi (1842. július 7. Miskolc – 1915. már-

cus 29. Nagybecskerek) az *Útmutatót* az eredeti arab szöveg alapján – természetesen *Solomon Munk* irányadó kiadásának, illetve francia fordításának felhasználásával – teljes terjedelmében magyarra fordította (Pápa, 1878; Nagybecskerek, 1890). Ez a mértékadó fordítás, mely most újra megjelenik, természetesen mára már bizonyos adatok szempontjából elavult, hiszen például az

*Maimonidésznek
csodálatosan sikerült
a Szentírást teremtő Istenét
az arisztotelészi filozófiába
integrálnia. Ez természetesen
csak a hagyományos zsidó
tanok messzemenő
átértékelésével volt lehetséges.
Némiképp meglepő azonban,
hogy jöllehet Maimonidész
a rabbinikus tudományok
tekintetében a legmeg-
kérdőjelezhetőbb
tekintélynek számított,
Útmutatója mégis
a hagyományos zsidó körök
heves szembefordulását
váltotta ki (úgy gondolták,
hogy a mű – racionalista
filozófiával foglalkozván –
olvasóját az ősi hit
szempontjából könnyen
veszélybe sodorhatja).*

Útmutató ajánlásában *Joszéf ben Jehuda ben Simon* helyett *Joszéf ben Jehuda Ibn Aqnint* jelöli meg. Azonban ez a második bővített összkiadás most olyan újabb anyagrészekkel (Tartalmi vázlat, *Ibn Tibbon* szómagyarázata, filozófiatörténeti tanulmány, név- és tárgymutató, valamint héber és magyar indexek, hibajegyzék, összehasonlító és magyarázó mutatók) kiegészítve jelent meg, melyek segítik az olvasót a korszerű tájékozódásban.

Végző soron ez a kivételes kvalitásokkal rendelkező szerző és műve mind a zsidó múlttal összekötő hídként, mind egyedülálló filozófi-

ai munkaként nagy jelentőséggel bír napjainkban is, úgy a magyar ajkú zsidóság, mint az egyetemes kultúra számára.

MAIMONIDÉSZ: *A tévelygők útmutatója*. Logos Kiadó, Bp. 1997, 1152 old.

Babits Antal

* Dél-arábiai eredetű, napistent imádó pogány szemita törzs.

** Azoknak az istentagadó pogányoknak a gyűjtőnéve, akik a Tóraadás előtt benépesítették a földet.